

УДК 14:396]:7.038.6

ПОСТФЕМІНІЗМ У КОНТЕКСТІ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Ірина Добропас

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Розглянуто особливості постфемінізму, який відображає розвиток феміністичної теорії починаючи з 90-х років ХХ століття по сьогодні. Обґрунтовано розуміння постфемінізму як докорінної концептуальної зміни теоретичних засад класичного фемінізму, яка відбулася на основі поєднання ідей фемінізму з постмодернізмом, постструктуралізмом та постколоніалізмом.

Ключові слова: постфемінізм, постмодернізм, суб'єктивність, ідентичність, політика відмінностей.

Фемінізм як теорія та політичний рух жінок за свої права виріс на ідеалах Просвітництва і втілює дух ліберального гуманізму, виплеканого соціально-філософськими ідеями цього періоду. У своєму розвитку він пройшов декілька етапів розвитку, кожен з яких характеризувався певними ідеологічними та теоретичними засадами та пріоритетною проблематикою. Сучасний фемінізм виступає в формі постфемінізму, що прийшов на зміну так званій другій хвилі фемінізму й поширився, починаючи з кінця 80 – початку 90-х років ХХ століття. Постфемінізм, постмодернізм та постколоніалізм визначили сферу інтелектуальних дебатів 90-х років у західноєвропейській та американській академічній думці, формуючи атмосферу поступу від модерну до постмодерну в сучасному світі.

Постфемінізм сформувався в результаті як зовнішньої, так і внутрішньої критики фемінізму (зокрема його другої хвилі). Його ідеї – це результат взаємодії фемінізму та його критичних оцінок з боку різних політичних і філософських рухів (включаючи постмодернізм і постколоніалізм) та теоретичних дискусій щодо тлумачення таких ключових понять феміністичної теорії, як-от: “суб'єктивність”, “сексуальність”, “жіночість”, “патріархат”, “пригноблення”.

Саме поняття “пост” не означає повного абсолютного розриву з класичним фемінізмом, який базувався на аналізі відносин домінування та пригноблення, але передбачає включення їх в контекст часових, політичних та культурних відносин. Отже, займаючи критичну позицію щодо другої хвилі фемінізму, постфемінізм є його продовженням.

Тереза де Лауретіс, визначаючи основний конфлікт у фемінізмі 70-х років, писала про суперечність між активізмом та академізмом, практикою та теорією. Основним конфліктом 90-х років вона вважала суперечність між центрованим та децентрованим гендерним суб'єктом, яка й привела до появи постфемінізму [1, с. 233].

Сутність постфеміністичного руху полягає в концептуальній трансформації феміністичної теорії, яка виражається в переході від поняття “рівність” до поняття “відмінність”. Якщо фемінізм 60–80-х років наголошував на пошуках того, що його теоретики визначали як “жіночість” (що мало б виражати сутність всіх жінок у їх відмінності від чоловіків), то в 90-х роках фемінізм виступив проти будь-якого пошуку дефініцій, розцінюючи їх як прояв есенціалізму у феміністичній теорії, а його представники відмовилися від спроб дати визначення жіночої ідентичності.

Автори книги, виданої під редакцією М. Баррет та С. Філіпс “Дестабілізувати теорію: сучасні феміністичні дискусії” (1992) називають три основні чинники, які лежать в основі цієї концептуальної зміни, а саме:

- 1) політичний вплив небілих жінок у самому феміністичному русі;
- 2) переосмислення ролі та значення сексуальних відмінностей у феміністичній теорії, а також підкреслення інших типів відмінностей (класових, расових, етнічних, національних) у самій структурі жіночої суб’єктивності;
- 3) вплив постструктуралізму та постмодернізму на еволюцію феміністичної теорії [2, с. 135].

Суперечлива природа основних понять фемінізму вперше була виявлена у дебатах, з ініційованих представниками небілих жінок. Саме завдяки їм розпочався процес інтелектуальної трансформації фемінізму у пост-фемінізм. Класичний фемінізм абсолютизував досвід переважно білих жінок, представниць середнього класу, гетеросексуальних; цей досвід феміністки “другої хвилі” розглядали як універсальний.

Б. Хукс відзначала, що расова та класова ідентичність зумовлюють відмінність у якості життя, соціальному статусі та способі життя, які є передумовами формування відмінностей у досвіді жінок, відмінностей, якими не можна нехтувати [3, с. 67]. Так, наприклад, універсалізація поняття “чорний”, яке має в більшості європейських країн та в Америці політичне забарвлення, не дозволяє виділити етнічну, національну, мовну, культурну та історичну особливості мислення та поведінки жінок, змішуючи, наприклад, афро-американську та карібсько-африканську етнічні групи, що мають різний історичний досвід рабства. В Австралії цей термін використовується для означення корінного населення – аборигенів маорі. Критика універсалізму, притаманного другій хвилі феміністичного руху, та обмежень для небілих жінок, які є його логічним висновком, була запропонована у Х. Карбі (1982), Б. Хукс (1984), В. Сікез (1984), К. Рамазаноглу (1986). Подібна критика була проведена щодо базових понять фемінізму, зокрема такого, як “патріархальність” (на думку критиків, воно має етноцентричне значення). Наголошувалося, що трактування цього поняття мало б відображати різні рівні досвіду пригноблення. “Це не лише питання розуміння етнічної нерівності та різного значення пригноблення для жінок, що представляють різні етнічні групи, але й специфічні шляхи формування особливих гендерних відносин та взаємодій в процесі їх історичного розвитку” [4, с. 34]. Відомий представник феміністичного постколоніального дискурсу Хамі Бхабха ввела поняття “гібридного” суб’єкта, у якому не має єдиної ідентичності (національної, історичної, трансцендентної), але, в якому спі-

віснують взаємовиключні характеристики, що взаємопереходять та взаємовпливають одна на одну. Очевидною є спрямованість такого дискурсу проти будь-яких форм західного центрризму.

Друге питання, яке постало в центрі теоретичних дискусій у межах критики “другої хвилі”, було питання про ідентичність, суб'єктивність та відмінності. Ця проблема близько пов'язана з питаннями феміністичної епістемології та взаєминами між феміністичним знанням і жіночим досвідом. Виступаючи проти конвенційної епістемології, фемінізм шукає альтернативну пізнавальну парадигму. Цей “виклик” основним пануючим ідеям соціальної науки спричинив появу багатоманітного спектра підходів до проблеми знання. С. Хардінг, аналізуючи феміністичні теорії наукового знання (1986), виділяє дві моделі, найбільш поширені у фемінізмі. На думку представників першого напрямку феміністичної теорії, зайнятих аналізом епістемологічних проблем, спосіб конструювання знання чоловіками має авторитарний та патріархальний характер і тому потребує ґрунтовної критики з боку епістемології, що базується на феміністичних засадах та підкреслює необхідність виробити нову феміністичну методологію. Основою такої методології мав би бути не розум, який по суті своїй є репресивним, а досвід. Це твердження викликало неоднозначну оцінку в самому феміністичному середовищі. С. Хардінг зауважила, що подібна позиція мало відрізняється від репресивної пізнавальної практики, що базується на патріархальних відносинах, оскільки передбачає бінарний поділ пізнавального простору та привілейовану позицію жінок. Заява про те, що виходячи з жіночої точки зору, можна подолати патріархальність та спотворений вигляд домінантної андроцентричної/буржуазної/західної науки, безпідставна поки ми не подолаємо точку зору об'єктивізму, поки заперечуємо релятивізм та інтерпретаціонізм” [5, с. 87]. Такої ж точки зору дотримується і Дж. Грант (1987), зауважуючи, що феміністичне заперечення розуму – це заперечення маскуліності взагалі, яке відповідно ґрунтується на фундаментальній дихотомії, вкоріненій у нашому мисленні ще з часів Просвітництва (розум-тіло, чоловіче-жіноче) [6, с. 9]. Такі теорії, як підкреслює Л. Ніколсон, мають спільні есенціалістські та антиісторичні риси з метанаративами Просвітництва, залишаючись “байдужими до історичних та культурних відмінностей” [7, с. 14].

Другий напрям у феміністичних студіях пізнавальних проблем можна назвати емпіричним. Він являє собою застосування класичного емпіричного методу до феміністичних проблем. Річ у тому, що деякі з дослідниць вважали: жіночий досвід може бути основою феміністичного знання. Так, С. Хардінг поставила питання, чи здатні ті, що не мають досвіду пригноблення, не пережили його, знати, що собою являє пригноблення. Чи є легітимними такі явища, як чоловічий фемінізм, рух білих проти расизму, колоніалізму, чи не абсурдною є поведінка гетеросексуалів, що захищають права секс-меншин, чи не є нісенітницею, що добре забезпечені люди борються з експлуатацією. На думку дослідниці, існує небезпека змішування поняття “істина” з різними типами досвіду. Вона запропонувала ввести поняття “суперечлива ідентичність” і “суперечливе соціальне положення”

[8, с. 144]. Не досвід, а мислення, згідно із суперечливим соціальним станом, формує феміністичне знання, яке може бути вироблено не лише жінками.

Не менш актуальним для феміністичної теорії є питання стосовно природи суб'єктивності. “Друга хвиля” фемінізму займала чітко визначені есенціалістські позиції, обґрунтовуючи єдність та цілісність суб'єкта, його вкоріненість у біологічних (Суламіфь Фейерстоун, Мері Дейлі, Аріадна Річ) або в соціальних (марксистський та соціалістичний варіанти фемінізму) структурах.

Методологічні та епістемологічні дискусії 80–90-х років сприяли введенню ідей постструктуралізму щодо вирішення цього питання. Цілісний суб'єкт ліберально-гуманістичної традиції був децентрований та деконструйований, включений у контекст постмодерного дискурсу. Поняття дискурсу було надзвичайно важливим для феміністичної теорії. Воно виражало співвідношення та взаємозв'язок цієї теорії з системою смислів, значень та способів їх конструювання, специфічних для кожної соціальної групи, культури та історичного періоду. Особливе значення для розуміння поняття дискурсу мали роботи М. Фуко, присвячені дослідженню влади, владних механізмів, зокрема організації соціального й духовного пригнічення. Згідно з поглядами М. Фуко, існує багато різних дискурсів, які пропонують конкуруючі, різноспрямовані шляхи надання смислу світові, які виражають суб'єкт-об'єкту орієнтацію позиції індивідів.

Феміністично орієнтований постструктуралізм запропонував замінити загальноприйняте в ліберально-гуманістичній традиції поняття “суб'єктивність”, яке має універсалізуючий, уніфікуючий характер, поняттям “суб'єкт”, яке виражає розірваність, фрагментарність, нетотожність індивіда самому собі. Заперечуючи існування єдиної жіночої природи, постструктуралізм пропонує аналіз контекстів жіночого досвіду, даючи свободу вибору через обрання різних дискурсів.

Отже, постструктуралізм заперечує поняття гуманістичного суб'єкта, який уже не представляє собою незміну цілісності і не є проявом метафізичної сутності абстрактно зрозумілої природи людини, але є “суб'єктом в процесі”, ніколи не досягаючим цілісності, ніколи не завершуючим свого розвитку” [9, с. 108]. Деконструктивістський підхід М. Фуко зробив суб'єкт розпорошеним, децентрованим, але вільним від тоталітарного дискурсу. Дж. Батлер використала “генеалогічний” метод М. Фуко для деконструкції суб'єкта феміністичної теорії. Вона заперечила будь-яке поняття, яке б фіксувало жіночу ідентичність, та, аналізуючи гендер, ввела в характеристику гендеру поняття “перфомативність”. Ідея перфомативності спрямована як проти ліберального фемінізму з його вимогою встановити гендерну симетрію та гендерну рівність жіночого суб'єкту з чоловічим, так і проти радикального фемінізму з його підкресленням особливості жіночої суб'єктивності, принципово відмінної від чоловічої.

Відомий теоретик постфемінізму Роза Брайдотті декларує заміну єдиної цілісної жіночої суб'єктивності “номадичною” суб'єктивністю. На її думку, категорія гендера в сучасній феміністичній думці має бути замінена поняттям “криза ідентичності”, а проблема жіночої ідентичності повинна аналізуватися за межами досліджень категорій “стать” чи “гендер”.

Постфемінізм – це крок уперед порівняно з “другою хвилею” фемінізму, оскільки він звертається до історичних та культурних реалій буття жінок. К. Уідон так виразила цю позицію: “Теорія фемінізму, щоб бути політично необхідною феміністичному руху, повинна визнати роль суб’єктивності в конституюванні смислів тієї реальності, в якій живуть жінки. Вона не повинна заперечувати суб’єктивний досвід тому, що знання того, як люди надають своєму життю сенс, є необхідним для розуміння того, як владні відносини структурують суспільство. Теорія повинна бути здатною звертатися до жіночого досвіду, показуючи звідки він походить, і як співвідноситься з матеріальними соціальними практиками та владними відносинами, які їх структурують... В цьому процесі суб’єктивність набуває реального існування, пропонуючи індивіду можливості для розвитку та вибору, відкриваючи можливості для нових політичних змін” [10, с. 8–9].

Питання об’єктивності й досвіду у феміністичній теорії було деконструйоване постструктуралізмом та постмодернізмом. Відбулося радикальне переосмислення цих категорій, пов’язане з виходом за межі унітарного, уніфікованого дискурсу. Досвід виявив свій суперечливий характер, ідентичність – плюральний. Взаємодія постфемінізму з постструктуралізмом та постмодернізмом підготувала ґрунт для формування поняття диференціації. Як відзначає А. Уїтмен, поява категорії “відмінність” дала можливість феміністичній теорії дослідити реальну багатоманітність жіночого дискурсу й, отже, виявити значення відмінностей у реалізації політики, яка базується на їх визнанні [11, с. 15].

Політика відмінностей не наголошує на плюралізмі, але скоріш усього має на увазі неспіврозмірні відмінності, які не можна підвести під якусь універсальну дефініцію. Це був, за словами А. Уїтмен, виклик ідеям унітарної національної ідентичності та уявленням про можливість існування абстрактного людського суб’єкта [11, с. 15]. Поява постфеміністичного плюралізму в 90-х роках не лише продемонструвала, що й універсальний суб’єкт, і національна єдність внутрішньо фрагментарні, але й дозволила зрозуміти, що ця фрагментарність стосується також ідентичності самого фемінізму як представника конкретно-історичного та культурно-визначеного інтересу жінок. Сутність гуманістичної емансипації, як вважає А. Уїтмен, ось у чому: хоча суб’єкт може розглядатися як представник чорних жінок, але це означає, що надзвичайно складно описати його ідентичність [11, с. 53]. Це пов’язане з тим, що кожна жінка, яка представляє чорних або робітників, має підпорядковувати свої приватні інтереси інтересам своєї соціальної групи. Політики, що формуються на основі такого розуміння, – це політики сепаратизму.

Постфемінізм, засвоївши ідеї постструктуралізму та постмодернізму, знаходиться в пошуку нової парадигми. Аргументи постмодернізму на користь фрагментації понять модерної теорії зумовили тенденцію до зміни концептуального центру тяжіння – від структури до дискурсу. Ці парадигмальні зміни спостерігаються як у критичному ставленні постфемінізму до епістемологічного фундаменталізму, так і в питанні обмеження лише певними репрезентативними конструктами. Тереза де Лауретіс так охарактеризувала їх: “Це не просто розширення границь дослідження, але якісна зміна у політичній та історичній свідомості. Ця зміна

передбачає, на мою думку, як зміну положення, так і самозміну: ми залишаємо місце, де почуваємося безпечно, яке є нашою домівкою (фізичною, емоційною, лінгвістичною, епістемологічною) для того, щоб відправитися у інше, незнайоме, можливо небезпечне місце, яке не тільки емоційно, але й концептуально є іншим, у місце, яке називається дискурсом, і в якому і мислення, і слова не завершені, не визначені, непевні. Але ми не маємо вибору – залишатися на старому місці ми вже не можемо” [12, с. 138–139].

-
1. *Жеребкіна И.* Прочти мое желание. М., 2000.
 2. *Destabilising Theory: Contemporary Feminist Debates* (Barret M., Phillips A. (ed). Cambridge: Polity Press, 1992.
 3. *Hooks B.* Feminist Theory: From Margin to Center. Boston: South End Press, 1984.
 4. *Walby S.* Theorising Patriarchy. Oxford: Blackwell, 1990.
 5. *Harding S.* The Science Question in Feminism. Ithaca: Cornell University Press, 1986.
 6. *Grant J.* I Feel Therefore I Am: A Critique of Female Experience as the Bases for a Feminist Epistemology. In *Women and Politics*, 1987. N 17 (Fall). P. 99–114.
 7. *Nicholson L.* Feminism/Postmodernism. New York/London: Routledge, 1990.
 8. *Harding S.* Reinventing Ourselves as Other: More New Agents of History and Knowledge in L. Kauffman (ed.) *American Feminist Thought at Century's End, A Reader*. Oxford: Blackwell, 1993.
 9. *Marshall B.L.* Engendered Modernity – Feminist, Social Theory and Social Changes. Cambridge: Polity Press, 1994.
 10. *Weedon C.* Feminist Practice and Poststructuralist Theory. Oxford: Blackwell, 1987.
 11. *Yeatman A.* Post Modern Revisionings of the Political. New York-London. Routledge, 1994.
 12. *De Lauretis T.* Displacing Hegemonic Discourses: Reflections on Feminist Theory in the 1980s. *Inspirations*, 1988. N 3 (4), P. 127–145.

POST-FEMINISM IN THE CONTEXT OF POST-MODERNISM

Irene Dobropas

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytets'ka Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

There are peculiarities of post-feminism which reflect the development of feminist theory since the 90th of the XXth century till nowadays. In the article post-feminism is investigated as a result of fundamental changes of conceptual premises of feminism that are based on the union of post-feminist, post-modernist and post-colonialist ideas.

Key words: post-feminism, post-modernism, subjectivity, identity, policy of difference.

Стаття надійшла до редколегії 10. 02. 2002

Прийнята до друку 10. 05. 2003